

УДК 347.426.6:340.115:162.6

Т. С. Ківалова

**ДІАЛЕКТИЧНИЙ МЕТОД ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХІД
ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ)**

Перед тим як перейти до аналізу означених вище проблем методології юридичних досліджень, вважаємо за необхідне зробити застереження щодо відмінностей у розумінні тут поняття «метод наукового дослідження» і «методологія наукового дослідження». Торкаючись цього питання, у свою чергу, слід зазначити, що стосовно галузі наукового пізнання, у тому числі, й у галузі теорії права, розрізняють поняття «метод» у широкому і вузькому значенні. Так, під методом, у широкому значенні цього слова, звичайно розуміють певний шлях, спосіб, прийом вирішення якогось завдання теоретичного, практичного, пізнавального, педагогічного і тому подібного характеру [1]. Разом із тим методи загальної теорії держави і права визначають вужче — як прийоми і способи пізнання, що їх застосовує загальна теорія держави і права при вивченні свого предмета, тобто загальних і спеціальних закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави і права, що розглядаються як цілісні і взаємозумовлені соціальні інститути та пов'язані з ними суспільні відносини [2, с. 11].

Відповідно до розуміння сутності та призначення методів наукового дослідження методологію теорії права також розуміють у вужчому або ширшому значеннях. Так, у звуженому розумінні цього поняття воно характеризується як сукупність всіх методів і визначається як складне утворення, що включає систему різноманітних підходів, прийомів і способів за допомогою яких вона вивчає свій предмет [2, с. 11]. При широкому підході до визначення поняття методології ним охоплюється усе те, що має те чи інше методологічне значення, тобто здатне виконати методологічну функцію, зокрема, здатне організувати процес дослідження відповідно до обраного предмета та коригувати його кожного разу, коли

у цьому з'являється необхідність [3, с. 59]. Існує також інший підхід, який можна охарактеризувати як «синкретичний». Сутність його полягає у тому, що власне методологія визначається спрощено — як система особливих методів. Однак, разом із тим, це поняття надалі розширюється шляхом вказівки на те, що важливе місце у системі методології займають принципи дослідження та філософські підходи. При цьому поміж основних принципів дослідження виділяють принцип всебічності дослідження, принцип історизму та принцип комплексності у вивченні соціально-правових явищ [4, с. 20–21].

Не аналізуючи тут усе розмаїття точок зору стосовно визначення поняття та сутності категорії «методологія дослідження», зазначимо лише, що звужене тлумачення поняття методології нам здається невинуватим, оскільки безпідставно обмежує коло прийомів та засобів, здатних виконувати методологічну функцію.

Отже, надалі під методологією маємо на увазі не лише сукупність методів наукового аналізу та усі ті засоби, принципи, підходи тощо, які здатні виконати методологічну функцію у процесі дослідження та коригувати цей процес у разі необхідності.

Переходячи на такому підґрунті до розгляду питань вибору методів наукового дослідження, слід зауважити, що у літературі з філософії права та загальної теорії держави і права немає єдності стосовно визначення системи та ієрархії таких методів.

Найпростішим виглядає виділення таких рівнів пізнавальної діяльності: 1) філософсько-світоглядні підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи [5, с. 27]. Складніша структура методів науки теорії права і держави ґрунтується на тричленному поділі методів дослідження і охоплює: 1) загальні (загально-філософські) — такі, що стосуються усіх наук; 2) приватно-наукові (конкретні) — застосовуються до конкретних наук; 3) спеціальні — є додатковими, допоміжними [6, с. 31]. Деякі правознавці, застосовуючи також тричленний поділ методів вивчення держави і права, інакше визначають зміст цих груп. Наприклад, В. О. Котюк розрізняє три групи методів або підходів до вивчення держави і права: загальнонаукові методи, окремі напрями, підходи і принципи та конкретно-наукові методи або прикладні, а також метафізичні (містичні, релігійні і духовні) [7, с. 24].

Зустрічається також позиція, яка зовнішньо нагадує викладені вище, але має інше змістовне наповнення, оскільки при визначенні принципових засад значною мірою ґрунтується на положеннях марксистсько-ленінської теорії держави і права, згідно з якою найбільш загальним філософським методом є метод діалектичного матеріалізму (діалектико-матеріалістичний метод), загальнонауковими методами — логічний, історичний, системно-структурний, порівняльний, конкретно-соціологічний та ін. методи, спеціальними методами — прийоми, які властиві окремим галузям наукових знань і відрізняються залежно від того, яке явище досліджується поглиблено [8, с. 13–22; 9, с. 24–28; 10, с. 50–51]. (Варто

зазначити, що деякі науковці, наприклад А. Б. Венгеров, обстоюючи посилення матеріалістичної методології права, разом із тим, виступають за позбавлення її від вульгаризованих ідей про вирішальний вплив економічного базису на всі сторони держави і права [11, с. 22], а деякими — використання в сучасних умовах діалектично-матеріалістичного методу без обов'язкового «класового навантаження» вбачається перспективним і ефективним [2, с. 13]. До можливості й доцільності застосування методу матеріалістичної діалектики ми ще повернемося, а поки що звернемося до інших наукових підходів щодо характеристики методології державно-правових досліджень, які, на нашу думку, становлять інтерес та мають бути враховані при виборі методології дослідження у галузі права).

Розгорнуту систему методології юридичної науки пропонує П. М. Рабінович. Він визначає методологію у контексті, що нас цікавить, як систему підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження. До складу цієї методології, на його думку, входять: 1) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них); 2) загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються у всіх або у більшості наук (структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури і таке ін.); 3) групові методи, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук (наприклад, тільки у суспільствознавстві застосовується метод конкретно-соціологічного дослідження); 4) спеціальні методи, тобто котрі прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, у юриспруденції — це способи тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики тощо). Зазначаючи, що всі вказані групи методів необхідні для проведення повноцінного, всебічного, завершеного правового дослідження, П. М. Рабінович, разом із тим, наголошує, що роль способів та засобів наукового дослідження не є однозначною. Зокрема, філософсько-світоглядні підходи визначають саму стратегію наукового пошуку, його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів і, нарешті, обумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження [12, с. 126—127]. Пізніше наведений вище перелік елементів методології був ним уточнений та доповнений і став виглядати таким чином: 1) філософсько-світоглядні підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) групові методи; 4) спеціальні методи; 5) засоби дослідження. При цьому під останніми розуміються способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про право-державні факти, явища — емпіричні засоби і способи пояснення фактів, виявлення зв'язків між ними, побудови понять, концепцій, прогнозів та ін. — теоретичні засоби [13, с. 213].

Обираючи філософсько-світоглядний підхід, який має визначити стратегію наукового дослідження, виходимо з того, що ним має бути загальний діалектичний метод, який дозволяє проаналізувати і оцінити правове явище у його розвитку. Разом із тим виникає питання існування необхідності зробити вибір, визначившись стосовно того, чи має йтися лише про суто матеріалістичний діалектичний метод, чи при дослідженні можуть враховуватися й ідеалістичні чинники правового розвитку?

У зв'язку з цим слід взяти до уваги, що деякі правознавці піддають критиці «монополізацію» матеріалістичною діалектикою методологічних основ суспільного розвитку, зазначаючи, що це призводить до ігнорування інших можливих підходів до наукового пізнання, до збіднення прийомів та способів вивчення закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права, залишаючи невикористаними можливості метафізичного та ідеалістичного діалектичних методів [14, с. 48; 7, с. 24–29].

Погоджуючись з висновком щодо недоцільності звуження кола методологічних способів та засобів, які можуть бути використані у процесі дослідження в галузі права, разом із тим маємо взяти до уваги й слушне зауваження П. М. Рабіновича стосовно того, що методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічну сваволю, оскільки таке перетворення не сприятиме, а перешкоджатиме формуванню знань, адекватних предмету пізнання. Щоб запобігти такій загрозі, слід враховувати такі загальнометодологічні постулати, яких маємо дотримуватися: 1) об'єктивна обумовленість обраних методів дослідження його предметом; 2) необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести і перевірити за посередництвом певного об'єктивного критерію; 3) неодмінним показником прийнятності, евристичності певного дослідницького підходу (методу) має бути його спроможність сприяти виявленню, розкриттю соціальної сутності явищ, що вивчаються [13, с. 215–216].

Із врахуванням викладеного вище стосовно засад визначення методології дослідження надалі вважаємо виправданим виходити із можливості застосування діалектичного методу без уточнення тієї обставини, що він має бути, наприклад, лише матеріалістичним, що є справедливим для всіх правових досліджень.

Таким чином, можна зробити методологічно важливий висновок про доцільність використання загального світоглядного підходу, який забезпечує філософське підґрунтя дослідження і виражається тут у загально-філософському діалектичному методі, який доповнюють такі загальнонаукові (загальнофілософські) методи, як синергетичний (виступає на тій стадії, коли ще не сформовано повністю категорії та поняття, тобто не може бути повною мірою використаним діалектичний метод) та системний (метод системного аналізу). Сукупність цих методів забезпечує можливість аналізу поняття та концепції зобов'язань відшкодування шкоди, проблем, які виникають у цій галузі, взятих у

їх розвитку, соціальній та історичній обумовленості. При цьому має бути взята до уваги та обставина, що визначальним при пізнанні явищ держави та права є саме системний метод (підхід), який дозволяє пізнати цілісність системи у поєднанні різноманітних державно-правових явищ, котрі набувають нових якостей, відсутніх у разі, коли вони існують відокремлено. Властиві системному підходу методологічні можливості структуралізму дозволяють фіксувати, встановлювати нові грані нормативних форм регуляції, тобто усього того в правовій сфері, що, як правило, у сфері замовчування, розглядалося як даність, але не досліджувалося [6, с. 31–32].

Враховуючи ту обставину, що застосування синергетичного методу стосовно тих інститутів, категорії та поняття яких в цілому сформувалися, має обмежений характер, надалі, як здається, маємо виходити з того, що основними загальнофілософськими методами, які доцільно використовувати в процесі будь-якого наукового правового дослідження, є діалектичний метод і метод системного аналізу.

Разом із тим, крім загального світоглядного підходу, важливу роль в організації дослідження має відігравати сукупність загальних та спеціальних методологічних прийомів та засобів, до яких, передусім, належать конкретно-наукові або прикладні методи дослідження, а також принципи дослідження. Врахування зазначених додаткових прийомів та засобів дослідження є необхідним, крім усього, ще й тому, що загальний метод філософської діалектики реалізується за допомогою інших методів дослідження, а саме: методу діалектичної логіки, історичного методу, системно-структурного методу тощо. За їх допомогою суспільні відносини можна розглядати як складну соціальну систему, що дає можливість з'ясувати її правову природу, об'єктивні процеси, які в ній відбуваються, визначити місце та призначення взаємопов'язаних елементів названої системи, розглянути їх видове різноманіття, а також простежити хід розв'язання проблеми правового забезпечення тих чи інших суспільних відносин [10, с. 51].

Приступаючи до аналізу приватно-наукових методів дослідження, слід зазначити, що у літературі із загальної теорії права по-різному згруповані та по-різному поіменовані, пропонуються неоднакові переліки конкретно-наукових (приватно-наукових), спеціальних та ін. методів, які можуть застосовуватися у процесі дослідження правових явищ та понять [12, с. 126; 2, с. 13–15; 14, с. 51; 6, с. 33–34; 15, с. 31]. Детальний їх огляд та обґрунтування переваг і недоліків того чи іншого переліку не входить у наше завдання, тому обмежимося констатацією суттєвих розбіжностей позицій фахівців у галузі загальної теорії права і вказівкою на ту з них, яка здається нам найбільш придатною для використання її в процесі практично кожного юридичного дослідження.

На нашу думку, за базовий може бути прийнятим перелік конкретно-наукових або прикладних методів, який охоплює: 1) метод структурно-функціонального аналізу (системно-функціональний метод); 2) систем-

ний метод; 3) метод правового моделювання; 4) метод правового прогнозування; 5) метод порівняльного правознавства; 5) статистичні і математичні методи; 6) догматичний метод; 7) історичний і логічний методи; 8) метод сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного; 9) конкретно-соціологічні методи [7, с. 30–34].

Поміж методів наукового дослідження у даному випадку найбільш важливим здається метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого, наприклад, деліктні зобов'язання мають досліджуватися як складова частина загальної системи цивільних зобов'язань, існуючого порядку регулювання відносин нормами цивільного права, структурні та змістовні особливості охоронних правовідносин відшкодування шкоди. Крім того, застосування цього методу дає також можливість визначити дворівневу структуру системи зобов'язань. Перспективним виглядає використання структурно-функціонального методу, який за своєю сутністю значною мірою є також системним методом, але таким, що дає можливість більш повно дослідити функціональні особливості відповідного явища і на цьому підґрунті дозволяє розглянути під різними кутами зору види зобов'язань відшкодування шкоди, з'ясувати їх особливості та функціональне призначення, а також їх функціонально-системні зв'язки з іншими інститутами цивільного законодавства та охоронними цивільно-правовими відносинами.

Може бути також використаним метод порівняльно-правового аналізу, який забезпечує порівняння основних положень інституту відшкодування шкоди за законодавством України та інших країн, а також порівняння зобов'язань відшкодування шкоди з іншими видами компенсаційних правовідносин тощо. Історичний метод забезпечує можливість дослідження зобов'язань відшкодування шкоди в історичній перспективі та оцінки їх як результату тривалого розвитку науки цивільного права, а також дав змогу встановити закономірності та тенденції розвитку цього інституту в цілому та окремих його елементів. Крім того, очевидна доцільність використання догматичного методу, який стає у нагоді при аналізі норм цивільного законодавства України та інших країн, що регулюють відносини відшкодування шкоди, з метою встановлення їх змісту, призначення, взаємозв'язку. Таким чином вибір методології дослідження зобов'язань відшкодування шкоди зумовлений кількома чинниками, що визначають як загальне бачення сутності проблем, що складаються у цій галузі, так і концептуальні засади аналізу характеру та особливостей правового регулювання відповідних відносин на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства України.

Що стосується загального бачення шляхів аналізу за допомогою діалектичного методу проблем правового регулювання відносин відшкодування шкоди, то його засадами, на нашу думку, мають бути комплексність та всебічність дослідження правових явищ, що складаються у цій галузі, а так само наукових категорій, які використовуються у зв'язку із зазначеними явищами. У такому контексті варто зазначити, що

у вітчизняній цивілістиці неодноразово зверталася увага на необхідність комплексного, всебічного підходу в правових дослідженнях, на те, що «потрібно оцінювати не лише суто правові явища, а й час та умови, в яких вони складаються і які на них впливають» [16, с. 5].

Отже, враховуючи викладене вище, у процесі дослідження, по-перше, мають бути враховані тенденції розвитку законодавства у цій галузі, умови, в яких відбувалося та відбувається становлення і розвитку засад правового інституту відшкодування шкоди, а також обставини, що впливають на визначення цілей та призначення відповідних зобов'язань на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства України.

Що стосується визначення пріоритету поміж конкретно-наукових (або ж прикладних) методів, то тут, на нашу думку, перевага має бути надана методу системно-структурного аналізу і методу структурно-функціонального аналізу, які є проявами системного підходу на рівні конкретних або ж прикладних методів. Якщо інші методи наукового дослідження можуть бути використані для вирішення окремих завдань, то зазначені різновиди системного методу (підходу) можуть і мають бути застосованими впродовж усього процесу дослідження. Враховуючи таке значення системного підходу, що дало підставу деяким науковцям віднести його до загальнонаукових *визначальних* (виділено мною. — Т. К.) методів [6, с. 32], а також значення забезпечення засад системності праву України, на що слушно звертала увагу Я. М. Шевченко [17, с. 10–11; 18, с. 26], далі здається доцільним коротко зупинитися на характеристиці його основних положень.

Слід зазначити, що у літературі з філософії та методології права, а також із загальної теорії права питанням системного аналізу, системного підходу тощо приділялася значна увага, що можна пояснити загальним значним зростанням у розвитку світової науки в останні роки інтересу до проблеми системного підходу, системного методу, системних досліджень. І хоча «системний рух» не є абсолютно новим явищем в науці, як зазначають фахівці у цій галузі, наприклад, Д. А. Керимов, системну ідею стосовно філософії сформулював ще Гегель. І хоча деякі правознавці вважають, що системний підхід в праві завдячує своєю появою науковим розробкам інших науковців, однак і вони пов'язують його появу з досить давніми часами [19, с. 249–251]), однак це не впливає на високу оцінку його методологічно-дослідницького потенціалу [20, с. 239–241]. Так, доктор філософських наук і кандидат юридичних наук (вказуємо тут обидва його наукових ступені, оскільки їх поєднання відіграє помітну роль у оцінці позиції науковця) О. Є. Маноха підкреслює, що системний аналіз — це найпродуктивніший дослідницький метод, сутність якого полягає у дослідженні об'єктів як систем, тобто як цілого, складеного з частин, сукупності взаємозв'язаних елементів, цілісності. Застосування його у процесі правових досліджень є особливо актуальним і має спиратися на принципи цілісності, структурності, поліфункціональності, ієрархічності, взаємозалежності системи й середови-

ща, багатоаспектності існування та описування кожної системи, діяльно-людиномірний принцип [21, с. 67–68]. Системний аналіз передбачає класифікацію об'єктів та їхніх елементів, тобто їх розподіл за класами, видами тощо; типологію всього цього за типовими ознаками. Системно-філософський аналіз відповідно включає класифікацію і типологію досліджуваних об'єктів [21, с. 78]. В. М. Сорокін зазначає, що відповідно до методології загальної теорії систем кожне явище — фізичне, хімічне, біологічне, механічне, соціальне — розглядається як більш чи менш складна система, тобто деяка кількість елементів, які взаємодіють між собою та виступають зовні як щось цілісне. Існування і розвиток людського суспільства пов'язані з усіма різновидами систем, однак особливу роль у житті соціуму відіграють системи соціальні (однією з яких є право), у зв'язку з чим виникає необхідність розгляду низки таких проблем, що безпосередньо стосуються характеристики систем даного класу, як єдність та диференціація елементів соціальної системи, класифікація соціальних систем, структура соціальної системи як об'єднання її елементів вищого та нижчого порядку, нарешті, проблема розвитку соціальної системи [22, с. 14–20]. З викладеного, на нашу думку, випливає той висновок, що поза системним підходом жодне явище не може бути пізнаним і оціненим адекватно його сутності.

Повною протилежністю викладеним позиціям виглядає твердження В. М. Сирих стосовно того, що в наш час системний (системно-структурний) підхід не є популярним і що про нього навіть не згадує значна частина авторів, які пишуть про проблеми методу загальної теорії права [23, с. 452]. На його думку, системно-структурний підхід як спосіб наукового пізнання може застосовуватися у дослідженнях, не дублюючи інші методи, тільки на суворо визначеному етапі пізнання, у процесі вивчення структури менш складних компонентів тотального цілого (він позначає терміном «тотальна цілісність» або ж «тотальне ціле» право в цілому). Якщо ж його завдання зводити до відтворення зв'язків і залежностей на рівні тотального цілого, то у цьому випадку неминучим є дублювання цілей системного підходу і методу переходу від абстрактного до конкретного та збіг зазначених методів за змістом [23, с. 457].

Не вступаючи у полеміку з питання, яке вимагає спеціального глибокого дослідження, зазначимо лише стосовно викладеної вище позиції В. М. Сирих, що вона, на нашу думку, значною мірою пояснюється недостатньо чітким розрізненням системного підходу і системно-структурного методу, яке має місце не тільки у згаданій праці цього науковця, але й у чималій кількості праць інших авторів із загальної теорії права і держави.

У зв'язку з цим слід зазначити, що у правознавчій літературі існують різні бачення сутності та масштабності системного методу. Наприклад, М. І. Байтін відносить системно-структурний метод (зазначаючи, разом із тим, що він є тотожним «системному методу») до приватно наукових методів теорії держави та права і визначає його як сукупність методо-

логічних підходів, прийомів та принципів вивчення і конструювання держави та права, правових явищ як систем. При цьому, на його думку, цей метод ґрунтується на тому, що: 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює єдність з середовищем; 3) як правило, кожна система, що досліджується, є елементом системи більш високого порядку; 4) елементи кожної системи, що досліджується, у свою чергу, звичайно виступають як системи нижчого порядку [24, с. 27]. Так само до числа конкретно-наукових або прикладних методів відносить системний метод В. О. Котюк, характеризуючи його при цьому як такий спеціальний спосіб наукового дослідження, за допомогою якого державно-правовий об'єкт розчленовують на певні елементи, які розглядають у відповідній єдності як систему. При цьому він звертає увагу на те, що системний підхід застосовують, зокрема, в аналізі системи права, що складається з підсистем — галузей, підгалузей, правових інститутів і правових норм [7, с. 30].

Натомість, О. Ф. Скакун вважає, що системний підхід (метод системного аналізу) належить до загальних (загальнофілософських) методів і як такий дає можливість пізнати цілісність системи у єдності різноманітних державно-правових явищ, що набувають нових якостей, які були відсутні, коли вони існували у роз'єданому стані [5, с. 27; 6, с. 32] (оскільки її позиція стосовно розуміння сутності системного методу вже була викладена вище [5, с. 27; 6, с. 31–32], то тут на цьому питанні детальніше зупинятися немає необхідності).

На нашу думку, системний підхід слід розглядати як один із загальних (загальнофілософських) методів наукового дослідження, який на рівні конкретному проявляється, у першу чергу, в методах системно-структурного та структурно-функціонального аналізу. Відображаючи єдність і протилежність процесу наукового пізнання правових понять та категорій, що знаходяться у діалектичному зв'язку між собою та іншими явищами правової дійсності, зазначені методи в сукупності і утворюють методологічну базу наукових досліджень у галузі цивільного права.

Доцільність використання системного підходу пов'язана з тим, що такий підхід до вивчення складних динамічних утворень дозволяє віднайти внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів, але й їхньої взаємодії на різних рівнях. Тим самим відкривається можливість відкриття субстанціонально-змістовної та організаційної «багатшаровості» систем, глибокого діалектичного зв'язку і взаємозалежності субстанціонально-змістовних частин, структур та функціонування явищ буття як складних цілісних організмів [20, с. 243].

То ж не дивно, що такий підхід досить широко застосовується і в цивілістичних дослідженнях останнього часу. Зокрема, досить плідним було використання системного підходу І. С. Канзафаровою [25], яка на такому методологічному підґрунті сформувала теорію цивільно-правової відповідальності. Достатньо послідовно дотримуючись засад системного підходу, вона характеризувала цивільно-правову відповідальність як

підсистему у системі цивільно-правового впливу, елементами якої є: 1) норми цивільного права, в яких відповідальність знаходить вираження; 2) принципи цивільно-правової відповідальності; 3) індивідуально-правові акти автономного характеру, які є персоніфікованими регламентаторами суспільних відносин; 4) порушення цивільних прав та обов'язків як підстава виникнення цивільних охоронних правовідносин; 5) цивільні охоронні правовідносини. Визначивши на такому підґрунті цивільно-правову відповідальність як обумовлену особливостями предмета і методу цивільно-правового регулювання систему цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з однієї сторони, забезпечується і гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з іншої — здійснюється карально-виховний вплив на правопорушників, вона далі здійснила цілком плідну спробу формалізувати відповідальність як соціальний феномен засобами системного методу [26, с. 101–102].

Використовувався системний підхід також і при дослідженні категорії зобов'язань. У контексті таких досліджень вітчизняними цивілістами зазначалося, що для вдосконалення правового регулювання цивільних відносин вимагається застосування системного підходу до побудови й аналізу цивільного права взагалі та зобов'язального права зокрема, оскільки тільки такий підхід дозволить виокремити ознаки, що об'єднують зобов'язальні відносини, в одне ціле, й одночасно ознаки, якими вони різняться між собою в рамках єдиного цілого [27, с. 59]. (При цьому використання системного підходу та методу системно-структурного аналізу часом розглядаються як фактично той самий методологічний прийом [28, с. 4], що, очевидно, пов'язане зі згадуваним вище відповідним отожднюванням цих понять у працях із загальної теорії права [24, с. 27]).

Погоджуючись із такою оцінкою важливості системного підходу для дослідження зобов'язань, разом із тим, маємо заперечити проти тези, що за його допомогою «саме аналіз зобов'язання як правовідношення є найбільш ефективним, оскільки він дозволяє виявити об'єктивні закономірності взаємодії між правом і суспільними відносинами, які він регулює» [29, с. 83].

На нашу думку, перевагами використання системного методу на заходах повноти та комплексності дослідження є якраз те, що він дозволяє встановити систему не лише зобов'язальних правовідносин як цивільних відносин, врегульованих нормами цивільного законодавства, але й систему (структуру) зобов'язального права як підрозділу цивільного права (законодавства) України, який складається із сукупності інститутів — груп цивільних зобов'язань, а потім на цій основі — визначити взаємозв'язки між «зобов'язаннями» — інститутами зобов'язального права і «зобов'язаннями» — зобов'язальними правовідносинами, а також взаємозв'язки між собою окремих інститутів зобов'язального права України та окремих зобов'язальних правовідносин.

Л і т е р а т у р а

1. Івакін О. А. Діалектична філософія : монографія / О. А. Івакін. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 352 с.
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.
3. Малахов В. П. Философия права : учеб. пособие / В. П. Малахов. — М. : Акад. Проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. — 448 с.
4. Общая теория государства и права: академ. курс. В 3 т. Т. 2 / [В. В. Борисов, Н. Л. Гранах, Ю. И. Гревцов и др.]; отв. ред. М. Н. Марченко. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Зерцало-М, 2001. — 528 с.
5. Теория права и государства : учебник. — Х. : Одиссей, 2006. — 480 с.
6. Скакун О. Ф. Теория государства и права (Энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2005. — 840 с.
7. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. О. Котюк. — К. : Атіка, 2005. — 592 с.
8. Теория государства и права : учебник / под ред. Н. Г. Александрова. — [2-е изд., доп.]. — М. : Юрид. лит., 1974. — 664 с.
9. Теория государства и права : учебник [для юрид. вузов] / [А. И. Абрамова, С. А. Боголюбов, А. В. Мицкевич и др.]; под ред. А. С. Пиголкина. — М. : Городец, 2003. — 544 с.
10. Теорія держави і права : підручник / [О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін.]; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — [2-ге вид., переробл. і допов.]. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
11. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. — М. : ИКФ Омега-Л, 2002. — 608 с.
12. Рабінович П. М. Основы загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. — [5-те вид., зі змінами]. — К. : Атіка, 2001. — 176 с.
13. Рабінович П. М. Основы загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. — [10-те вид., допов.]. — Л. : Край, 2008. — 224 с.
14. Оксамытний В. В. Теория государства и права : учеб. [для студ. высш. учеб. заведений] / В. В. Оксамытний. — М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. — 563 с.
15. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права : учебник. В 2 т. Т. 1. Государство / М. Н. Марченко. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : ТК Вели : Проспект, 2008. — 752 с.
16. Шевченко Я. М. Перспективи розвитку нового цивільного законодавства в світі лі здійснення в Україні ринкових реформ / Я. М. Шевченко // Становлення та розвиток цивільних і трудових відносин у сучасній Україні : монографія / [Я. М. Шевченко, О. М. Малявко, Г. В. Єрьоменко та ін.]; кер. авт. кол., наук. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — С. 5—20.
17. Шевченко Я. М. Теоретичні засади нового цивільного законодавства України / Я. М. Шевченко // Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні / [Я. М. Шевченко, О. М. Малявко, А. Л. Салатко та ін.]. — Х. : Консум, 1999. — С. 7—23.
18. Шевченко Я. М. Загальні проблеми розвитку цивільного законодавства і права в українському суспільстві / Я. М. Шевченко // Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики : монографія / авт. кол. ; за ред. Я. М. Шевченко. — К. : Юрид. думка, 2007. — С. 5—27.
19. Циппеліус Р. Філософія права : підручник : [пер. з нім.] / Р. Циппеліус. — К. : Тандем, 2000. — 300 с.
20. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. — М. : Аванта+, 2000. — 560 с.

21. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський та ін.]; за заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 336 с.
22. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: Предмет, метод, процесс (макроуровень) / В. Д. Сорокин. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — 661 с.
23. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. В 2 т. Т. 1. Элементный состав / В. М. Сырых. — М. : Юстицинформ, 2000. — 528 с.
24. Байтин М. И. Предмет и метод теории государства и права / М. И. Байтин // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М. : Юристъ, 1997. — С. 13–29.
25. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / І. С. Канзафарова. — К., 2007. — 453 с.
26. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія / І. С. Канзафарова. — О. : Астропринт, 2006. — 264 с.
27. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія / В. А. Васильєва. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. С. Стефаника, 2006. — 415 с.
28. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Васильєва. — К., 2006. — 31с.
29. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Васильєва. — Івано-Франківськ, 2006. — 346 с.

А н н о т а ц і я

Ківалова Т. С. Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа наукових досліджень у галузі цивільного права (на прикладі деліктних зобов'язань). — Стаття.

У статті розглядається питання щодо можливості використання при дослідженні зобов'язань відшкодування шкоди всієї сукупності сучасних методів і підходів. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про те, що основними загально-філософськими методами, які доцільно використовувати в процесі наукового правового дослідження є діалектичний метод і метод системного аналізу. Аналіз приватно-наукових методів дослідження дозволив дійти висновку про те, що найбільш доцільним є використання методу системно-структурного аналізу, який доповнюють догматичний, історичний та метод порівняльно-правового аналізу. Сукупність цих методів забезпечує можливість аналізу поняття та концепції зобов'язань відшкодування шкоди.

Ключові слова: метод наукового дослідження, методологія наукового дослідження, загальнофілософські методи, приватно-наукові методи, спеціальні методи, зобов'язання відшкодування шкоди.

А н н о т а ц и я

Кивалова Т. С. Диалектический метод и системный подход как методологическая основа научных исследований в отрасли гражданского права (на примере деликтных обязательств). — Статья.

В статье рассматривается вопрос о возможности использования в исследовании обязательств возмещения вреда всей совокупности современных методов и подходов. На основании проведенного анализа сделан вывод о том, что основными общеправовыми методами, которые целесообразно использовать в процессе научного правового исследования, являются диалектический метод и метод системного анализа. Анализ ча-

стно-научных методов исследования позволил сделать вывод о том, что наиболее целесообразным является использование метода системно-структурного анализа, который дополняют догматический, исторический и метод сравнительно-правового анализа. Совокупность этих методов обеспечивает возможность анализа понятия и концепции обязательств возмещения вреда.

Ключевые слова: метод научного исследования, методология научного исследования, общеправовые методы, частно-научные методы, специальные методы, обязательства возмещения ущерба.

S u m m a r y

Kivalova T. S. Dialectical method and system approach as a methodological basis of scientific research in the branch of civil law (on the example of tortious obligations). — Article.

Possibility of using the whole scope of modern methods and approaches in the research of obligations of damages compensation is considered in the article. On the basis of fulfilled analysis the following conclusion was made: the main general philosophic methods that should be used in the legal process of scientific research are dialectical method and method of system analysis. Analysis of private-scientific methods of research allows making the conclusion that the most expedient method is using the method of system structural analysis, which completes the following methods: dogmatic, historical and comparative-legal analysis. The totality of these methods enables possibility of the analysis of notion and concept of obligations of damages compensation.

Keywords: method of scientific research, methodology of scientific research, general philosophic methods, private-scientific methods, special methods, obligations of damages compensation.